CALON LÂN YN YR ALBAN?

gan HUW WILLIAMS

ERBYN heddiw nid oes fawr ddim i'n hatgoffa o lafur llenyddol Daniel James (Gwyrosydd), a fu farw yn 1920, ar wahân i eiriau'r hen gân boblogaidd 'Pa le mae'r Amen?' (cerddoriaeth gan John Owen, 'Ap Glaslyn'), a'r geiriau a ddaeth yn sylfaen i'r emyn-dôn a ddisgrifiwyd yn ddiweddar gan ŵr o'r de fel 'Anthem Genedlaethol answyddogol y genedl,' sef 'Calon Lân'.

Yn rhifyn Mawrth 1886 o *Trysorfa'r Plant* y gwelais i'r copi cynharaf o'r geiriau 'Pa le mae'r Amen?'. Cyn diwedd y ganrif ddiwethaf yr oedd Ap Glaslyn wedi cael ei swyno gan y geiriau hynny, a D. W. Davies a'i Gwmni, Caernarfon, wedi cyhoeddi cân a ddaeth yn un o ffefrynnau mawr cyngherddau ein gwlad. Parhaodd y gân yn boblogaidd am rai blynyddoedd wedi i gwmni Snell o Abertawe sicrhau ei hawlfraint yn 1925.

Yn ei ysgrif 'Awr gyda Gwyrosydd' yn rhifyn Gorffennaf 26, 1918 o'r *Darian*, edrydd O. T. Hopkins fod Gwyrosydd (a'i ddisgynyddion hefyd o ran hynny) yn aelodau ffyddlon yn Eglwys y Mynydd-bach, Abertawe, a bod 'yr addoliad wedi mynd yn farwaidd iawn' ar un achlysur. Bu hynny'n gyfrwng i gyffroi awen y prydydd, a'i ysbrydoli i ysgrifennu geiriau 'Pa le mae'r Amen?'. Yn ddiweddarach — ac yn ôl ei arfer — dangosodd Gwyrosydd y geiriau i nifer o'i gyfeillion, a maes o law mynegodd yntau ei syndod pan glywodd y newydd fod y gân yn 'ennill poblogrwydd cynyddol bob dydd'.

Ymddangosodd y geiriau drachefn yn *Aeron Awen Gwyrosydd* yn 1898, ond yr oedd geiriau 'Calon Lân' gan yr un prydydd eisoes wedi ymddangos mewn pedwar o benillion rhyw chwe blynedd cyn hynny, sef yn *Caniadau Gwyrosydd*, gyda nodyn uwchben y penillion yn dynodi fod Mr T. Bedford Richards, Blaengarw, wedi gosod cerddoriaeth ar eu cyfer.

Mae'n wybyddus i bawb bellach na lwyddodd gosodiad T. Bedford Richards i gydio yn nychymyg y genedl, mwy nag y bu i geisiadau gan rai cerddorion eraill lwyddo i daro deuddeg. Roedd un o'r rheini gan Edgar H. Hugheson, a geisiodd osod y geiriau ar ffurf 'unawd/cân i unrhyw lais', gyda throsiad Saesneg o'r geiriau gan y Prifardd J. J. Williams yn dwyn y teitl, 'Cleanse My Heart'.

Gŵr arall a swynwyd gan y geiriau oedd J. J. Evans — masnachwr yn Heol Fawr, Abertawe — a gyhoeddodd ei osodiad yn ei ddetholiad o emyn-donau a salm-donau a gyhoeddodd dan y teitl *Lauda Sion* yn 1899.

Ond yn yr un flwyddyn ag yr ymddangosodd *Lauda Sion,* wele gyhoeddi am y tro cyntaf y gosodiad presennol o 'Calon Lân' gan John Hughes, Glandŵr, Abertawe, a hynny yn rhifyn Ebrill 1899 (cyfrol v, rhif 52, tud. 112) o *Seren yr Ysgol Sul* ('Cylchgrawn misol at wasanaeth y plant', wedi ei olygu gan y Parchedig B. Humphreys, Felinfoel, a'i agraffu yn Llanelli.) Yno, awgrymir y dylid canu 'Calon Lân' 'yn deimladwy', ac y gellid hefyd 'ei chanu yn unawd a chytgan'.

Mewn pedwar o benillion yr ymddangosodd geiriau 'Calon Lân' yn *Caniadau Gwyrosydd* (1892), ond erbyn iddynt gael eu cyhoeddi am y tro cyntaf ochr yn ochr â cherddoriaeth John Hughes, roedd un o'r penillion — y trydydd — wedi cael ei hepgor. Wele'r pennill hwnnw:

Einioes frau yn ddu gan ofid
Fedd pleserau'r byd a'i glod;
Ond ymchwydda llanw gwynfyd
Calon lân tra'r nef yn bod.

Dros y blynyddoedd golygwyd ychydig ar y penillion eraill hefyd. Wele eiriau agoriadol yr ail bennill yn 1899:

Pe dymunwn olud bydol
Edyn buan ganddo sydd . . .

a'r trydydd pennill eto:

Hwyr a boreu fy nymuniad
Gwyd i'r nef ar edyn cân . . .

Mae'n eithaf tebyg fod Gwyrosydd a John Hughes yn gyfarwydd â'i gilydd; roedd y naill yn weithiwr ('cyffredin', meddir!) yn y Gwaith Bach yn Nhreforys, ond dringodd John Hughes, y cerddor (ganed Chwefror 13, 1872, bu farw Mehefin 16, 1914) i swydd uchel yng Ngwaith Alcam y Dyffryn, Treforys, a byddai'n arferiad ganddo deithio'n achlysurol i wlad dramor yn rhinwedd ei swydd fel cynrychiolydd i'r cwmni hwnnw.

Dywedwyd llawer o bethau — angharedig a chanmoladwy — am osodiad cerddorol John Hughes, ond y dystiolaeth ryfeddaf o ddigon i mi daro fy llygaid arni yw honno gan D. Rhys Phillips yn rhifyn Gorffennaf 1945 o *Cylchgrawn y Gymdeithas Lyfryddol* (Cyf. vi, rhif 3). Yno, mewn cyfraniad yn y golofn *'Notes by the way'* (tt. 169-70) cyfeiriodd Mr Phillips at John Hughes fel *'compiler of the tune Calon Lân'*, ac aeth ymlaen i fynegi amheuaeth ynglŷn â gwreiddioldeb yr alaw. Wele ei eiriau yn y gwreiddiol:

'It has never been revealed in print or noised abroad that the present "Calon Lân" tune was inspired by the favorite Scots air "The Banks of Allan Water".'

Gwn yn dda am yr alaw Albanaidd y cyfeiria Mr Phillips ati, alaw mae'n wir sy'n cynnwys ambell gymal sy'n cael ei adleisio yn 'Calon Lân', ond tybed ai'r alaw honno mewn gwirionedd a ysbrydolodd John Hughes i lunio ei dôn adnabyddus?

Gŵr na fyddai fel rheol yn siarad ar ei gyfer oedd D. Rhys Phillips, a gŵr hefyd a wnaeth lawer o ymchwil i agweddau ar hanes cerddoriaeth a cherddorion y genedl pan oedd yn llyfrgellydd dinas Abertawe. O gofio hynny, tybed a oedd ef yn gyfarwydd â theuluoedd Gwyrosydd a John Hughes, a bod un o'r rheini wedi ymddiried iddo ryw gyfrinach ynglŷn â chefndir 'Calon Lân'?

Hwyrach fod rhywun heddiw yng nghymdogaeth Abertawe sydd mewn sefyllfa i'n goleuo!

DANIEL JAMES (Gwyrosydd) 1848-1920.

Parhad o dudalen 28

Ac ymhob llyfr ceir 'wyneb-ddarlun', rhai yn cysylltu'n uniongyrchol â'r testun, megis y darlun o John Elias yn Llyfr iii, Madonna yr artist Murillo yn Llyfr ix, Dewi Wyn o Eifion yn Llyfr xii a Suntur, man geni Robert Jones yn Llyfr xv, y lleill heb unrhyw gysylltiad amlwg, a chydag eithrio un o Eglwys Kemper yn Llydaw (vii) yn darlunio golygfeydd yng Nghymru, y mwyafrif ohonyn nhw yn y Gogledd.

Wrth fras adolygu cynnwys *Y Llenor* fel hyn rhyw ddyrnaid yn unig o gyfranwyr a nodwyd, a hynny am y rheswm syml mai cyfran fechan o'r erthyglau sy'n dwyn enw'r awdur. Y polisi gwreiddiol oedd cyhoeddi'n ddienw, ond mewn paragraff golygyddol yn Llyfr v ceir addewid i 'roddi enwau ysgrifenwyr *Y Llenor* dan eu herthyglau os byddant yn dewis hynny'. Ychydig mae'n ymddangos oedd am arddel eu gwaith yn gyhoeddus! Faint tybed oedd cyfraniad Owen M. Edwards ei hun, a hynny wrth gwrs yn ychwanegol at ei ddyletswyddau golygyddol o grynhoi deunydd, gan gynnwys casgliadau swmpus o gynnyrch Islwyn, Glasynys a Robert Jones, a'i drefnu ar gyfer ei gyhoeddi? O leiaf, nid oedd nodiadau golygyddol yn nodwedd o gylchgrawn O.M., yn wahanol iawn i'r *Llenor* diweddarach.